

15. Rigault A. Avant-propos / A. Rigault // La grammaire du français parlé / Sous la direction d'André Rigault. — P. : Hachette, 1971. — P. 5–11.

16. Guiraud P. Le français populaire / Pierre Guiraud. — Paris, Presses Universitaires de France, 1965. — 117 p.

17. Caron P. Grammaire des fautes et français non-conventionnels / Philippe Caron. — Paris: Presses de l'École Normale Supérieure, 1992. — 404 p.

18. Blanche-Benveniste Claire (1935-2010) [Електронний ресурс]. — Encyclopédie Universalis — Режим доступу: <http://www.universalis.fr/encyclopedie/claire-blanche-benveniste/>

19. Fuchs C. Claire Blanche-Benveniste. Approches de la langue parlée / C. Fuchs [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.decitre.fr/livres/approches-de-la-langue-parlee-9782708012783.html>.

УДК 811.161.2'367.335

Спільник Т.М.
(Харків, Україна)

ВИРАЖЕННЯ ГРАДАЦІЇ В СТРУКТУРІ СКЛАДНИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ ТА В ТЕКСТІ

У статті здійснено аналіз складних градаційних речень, які мають ускладнену синтаксичну структуру. Установлено, що ускладнення першої або другої частини висловлення є надлишковим. Водночас саме таке ускладнення відповідає комунікативним намірам мовця.

Ключові слова: складні градаційні речення, ускладнена синтаксична структура, комунікативні наміри мовця.

В статье осуществлён анализ сложных градационных предложений с усложнённой синтаксической структурой. Установлено, что усложнение первой или второй части высказывания является избыточным. Вместе с тем, такое усложнение соответствует коммуникативным намерениям говорящего.

Ключевые слова: сложные градационные предложения, усложнённая синтаксическая структура, коммуникативные намерения говорящего.

The article analyses compound gradation sentences with a complicated syntactic structure. It has been proved that the complication of the first and second parts of the statement is redundant. At the same time the complication of this kind corresponds to the speaker's communicative intentions.

Key words: compound gradation sentences, complicated syntactic structure, speaker's communicative intentions.

Градаційні речення, синтаксична структура яких є ускладненою, у лінгвістичній літературі не були предметом спеціального вивчення. Це конструкції на зразок: *Viter ne*

© Спільник Т.М., 2012

тільки розхитує кореневу систему кволого ще молодняка, він **не тільки** засипає пісками, вітер **ще й** порушує нормальний обмін речовин у рослині (Ю. Смолич); І цікавився Василь **не лише** своїм молотобойством на Ленкузні, і любив він **не лише** одну математику, **а й**, ще будучи під опікою Поспіловського, почав він, не в пору добі і обставинам, займатися усяким тим крамом, що його знайшов у Залізній церкві (У. Самчук). Порівняно з градаційними реченнями мінімальної структури, які складаються з двох предикативних частин, ці конструкції містять три й більше предикативні частини.

У синтаксичних описах точилися суперечки навколо питання про те, наскільки важливим є зміст другої предикативної частини в градаційних реченнях мінімальної структури. Так, одні вчені вважали, що основна інформація подана в першій предикативній частині речення. При цьому друга частина вносить лише щось додаткове й тому менш суттєве до того, про що повідомлялося раніше [1: 406; 2: 66]. Інші ж науковці дотримувались тієї думки, що інформація, утілена в першій частині речення, має лише попередній характер. Друга частина, хоча й додається пізніше, усе ж містить основний інформативний зміст висловлення [3: 377; 4: 128].

Зважаючи на те, що не існує єдиної думки дослідників щодо значущості змісту предикативних частин складних градаційних речень, а також на те, що градаційні конструкції ускладненої синтаксичної структури не були предметом спеціального вивчення, робота є **актуальною**.

Мета роботи – виявити, як градаційне відношення виражається в структурі складних ускладнених конструкцій та в тексті. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- 1) охарактеризувати роль кожної з предикативних частин складної конструкції в поданні змісту висловлення як градації;
- 2) довести, що ускладнення синтаксичної структури градаційних речень відповідає комунікативним потребам мовця.

Дослідження довело, що співвіднесеність змісту першої й другої предикативних частин градаційних речень стосовно їхньої значущості можна виявити за критеріями **необхідності** і **достатності**. Саме ці критерії дозволяють схарактеризувати сутність градаційного відношення.

Аналіз градаційних речень свідчить про те, що комунікативною метою мовця є відобразити певну ситуацію дійсності і донести до слухача її сутність, свої думки стосовно неї. Для того щоб здійснити свій комунікативний намір, мовець прагне зробити висловлення семантично довершеним, тобто таким, зміст якого цілком задовольняє згаданій комунікативній потребі. Використовуючи структуру складного речення, мовець поступово наближається до своєї мети: спочатку, у першій предикативній частині, він подає зміст, **необхідний** для розуміння висловлення в цілому. Разом із тим цей зміст, з погляду мовця, хоча й містить необхідну інформацію, все ж не є **достатнім** для реалізації його задуму. Виразним свідченням цього є перша частина градаційних сполучників таких, як *не тільки, не лише*: вона утворюється на основі модальних часток *тільки, лише*, які мають обмежувальне значення, а разом із заперечною часткою *не* формують значення недостатності щодо змісту предикативних частин, що їх містять. Уживання *не тільки, не лише* в першій частині градаційних речень є свідченням того, що нею не вичерпується зміст усього висловлення – загальний зміст висловлення обмежується значенням першої час-

тини. Тому вживання в цій частині *не тільки, не лише* слід визнати своєрідним сигналом наявності у висловленні другої частини як такої, що забезпечить його змісту достатність. Її уводить друга частина сполучників *а й, але й, а*, наприклад: *І тепер Дмитро розумів, що не тільки він прямує до свого щастя, своєї любові, своєї землі, але й вона наближається до нього, доступна і радісна, втираючи сльози скорботу і болю* (М. Стельмах).

У градаційних реченнях, позначаючи першу частину як необхідну, але недостатню для розуміння його задуму, мовець надає другій частині того додатку, що забезпечує інформативну достатність висловлення в цілому. Отже, перша і друга частини співвіднесені в структурі досліджуваних речень, з погляду мовця і відповідно до його комунікативного завдання, як необхідна і достатня, що й забезпечує виникнення між ними градаційного відношення.

У градаційних реченнях, які складаються більше, ніж з двох предикативних частин, йдеться про ускладнення пов'язане з вираженням градаційного відношення, а саме про його збагачення відображенням у висловленні поступового руху від необхідного до достатнього, яке являє собою певний стилістичний прийом.

Градаційні конструкції ускладненої синтаксичної структури відбивають пошук мовцем того змісту, який би забезпечив висловленню достатність. Будуючи таку конструкцію, мовець ніби разом зі слухачем поступово наближається до сутності повідомлюваного явища, наприклад: *[Коли з літака вийшли пілот, представник штабу партизанського руху і два радисти, всі кинулись цілувати їх.] Плакали дівчата-партизанки, плакали од радості і зворушення бували воїни, що не раз віч-на-віч стрічалися зі смертю, та й Дмитро якось незручно рубом великої долоні провів по очах* (М. Стельмах). У цій конструкції структурно ускладненою є частина, зміст якої відповідає критерію необхідності. У висловленні мовець поступово переходить від необхідного компонента до достатнього: спочатку він описує прояв психічного стану дівчат і воїнів. Після того, як дівчата переживувалися, така поведінка для них є нормальною. У тій же першій, необхідній, частині висловлення мовець зображує воїнів. Незважаючи на те, що вони багато чого бачили в боях, подія (її описано в попередньому контексті) вразила їх. Разом із тим мовець уважає, що цих наведених у першій частині аргументів недостатньо, щоб передати важливість описаної події. Зміст цієї частини необхідний у контексті зображуваного, але недостатній щодо реалізації задуму мовця. На його думку, достатнім компонентом, який допоможе досягнути комунікативної мети, буде зображення поведінки Дмитра. Очевидно, Дмитро не належить до тих, кого можна легко розчулити. Те, що навіть така людина не змогла встояти перед цією подією, осмислено мовцем як інформація, що відповідає критерію достатності.

У такій конструкції, як *[Вона мовби тільки тепер стала помічати батькову самозабутню любов до неї, так само, як тільки тут, серед пропалених сонцем степів, Ліна, здається, вперше по-справжньому відчула, що] в тій її Крайній Півночі була не тільки холоднеча та пурга, від якої душа леденіє, не тільки мохи та потворно покручені низькорослі берези, а що була там і краса білих літніх ночей, коли хлопці-воїки, позмінявшись з постів, серед ночі натягували сітку і грали у волейбол!* (О. Гончар), ускладненою також є перша частина. Її зміст задовольняє критерій необхідності. Достатнім компонентом у цьому прикладі виступає інформація про стан речей, який є протилежним тому, що слід було б очікувати. Оцінка інформації про красу білих ночей на Крайній Півночі як достат-

ньої є суто суб'єктивною, оскільки не кожен зможе звернути на це увагу, коли довкола суцільний холод. Навіть сам герой, як повідомляє попередній контекст, не відразу помітив їх красу. У цьому реченні мовець переходить від відомої, звичайної інформації, що має статус необхідної, до інформації неочікуваної, виняткової, яка і є достатньою. Перехід від відомої для слухача інформації до нової мовець здійснює з метою застерегти його від думки про те, що на Крайній Півночі, окрім холоду та низькорослих дерев, більше нічого немає. Саме таке поступове наближення до сутності відображуваного явища реальної дійсності становить певний стилістичний прийом.

Існують градаційні висловлення з ускладненою необхідною частиною, які синтаксично оформлені як період. У їх побудові використовується стилістичний прийом на низування, наприклад: *І дійсно, хіба не на його, Юркових, очах неблаганно міняється не тільки погода, не тільки зима і літо, не тільки гаї, дерева й річки – але міняються з грохотом царі, вельможі й держави, міняються з тріскотом державні лади і наче непомітно, невмолимо якось перемінюється село, місто, люди, сусіди* (П. Козланюк).

У градаційних конструкціях на зразок: *То ж не дивно, що на пишній обід Яків Стецюк не залишився: у нього повно справ, та й взагалі він не н'є, та ще й серце розболілося* (з газети) складною є частина, яка вводить компонент, що забезпечує змісту висловлення достатність. Вона представлена мінімум двома предикативними частинами. Через це такі конструкції містять не один, а кілька градаційних сполучників.

Конструкції, у яких градаційне відношення є ускладненим, можуть оформлюватися також як послідовність речень у тексті. Такі конструкції названо градаційними контекстами, наприклад: *[Чехова я знав, хоч, ясна річ, не в такому повному обсязі, як пропонував мені видавець Маркс.] про Шеллера-Михайлова взагалі не чув. Та й хто про нього чув? Навіть випускники філологічних факультетів навряд чи скажуть вам сьогодні що-небудь про цього письменника* (П. Загребельний). У висловленні мовець намагається переконати слухача в тому, що Шеллера-Михайлова він не знає не тому, що неосвічений, а тому що цей письменник дійсно невідомий. Із цією метою він відшукує достатній компонент, який би дозволив виконати поставлене комунікативне завдання. Прагнучи виправдати себе перед слухачем, мовець спочатку повідомляє йому про те, що про Шеллера-Михайлова не чув ніхто. Цей зміст передається конструкцією, яка побудована у формі риторичного питання *Та й хто про нього чув?*, тобто ніхто не чув. Інформація про те, що про такого письменника, як Шеллер-Михайлов, ніхто не чув, уже є достатньою. Разом із тим мовець уважає, що її недостатньо для реалізації його комунікативного задуму, тому тим додає компонент, який, на його думку, забезпечить висловленню достатність: випускники філологічних факультетів нічого не знають про Шеллера-Михайлова. Сполучник *та й навіть*, що приєднує другу, достатню, частину висловлення, сприяє формуванню в ній імпліцитного змісту. Цей зміст становить її пресупозицію, у якій міститься інформація про те, що мовець не є випускником філологічного факультету. Акцентуючи увагу на тому, що випускники філологічних факультетів нічого не можуть сказати про такого письменника, як Шеллер-Михайлов, мовець тим самим виправдовує своє незнання цього письменника (бо він не є випускником філологічного факультету). Таким чином, відшукуючи достатній компонент, який би допоміг реалізувати комунікативний намір, мовець у своєму висловленні здійснює поступовий перехід від інформації необхідної до достатньої, що і є наближенням до комунікативної мети.

До градаційних контекстів належить також конструкція *Спати полягали пізно: брат не хотів роздягатися, та й мене все тягло до книжки. До того ж трохи лячно було гасити світло і лишатись у темряві* (А. Дімаров), де повідомляється про основну, або необхідну, причину і про причину додаткову, або достатню, які спричинили до того, що хлопці лягли пізно спати. Однак мовець уважає за необхідне додати до вже завершеного висловлення інформацію, яка доповнюватиме це висловлення: брати боялися темряви.

Як можна бачити з прикладів, синтаксичне ускладнення першої або другої частин градаційної конструкції є надлишковим. Наявність лише однієї з частин, які знаходимо на другому рівні членування, відповідає вимогам, за якими будується градаційна конструкція. Разом із тим для мовця така надлишковість є необхідною, оскільки вона сприяє виразненню його висловлення.

Характерною особливістю градаційних конструкцій ускладненої структури є те, що вони як стилістичні фігури є експресивно забарвленими. Ці висловлення передають психічний стан мовця, а також його ставлення до явищ реальної дійсності, про які він повідомляє. Тому такі речення мовець вимовляє “з тим чи іншим ступенем почуттєвої виразності” [5: 160]. Так, у конструкції [*Що ж ти купив дитині?! Хай воно мале, дурне, а ти ж чоловік бувалий...*] **Мало того, що один чобіт уполовину більший за другий, мало того, що обидва на ліву ногу, ще й одна халява чорна, а друга жовта!**.. (Є Кравченко) відображується емоційна реакція жінки на куплені чоловіком для дитини чоботи, які були різними. У висловленні перша частина сполучника *мало того, що ... ще й* вказує на те, що жінка ніби змиряється з тим, що можна було не помітити різний розмір чобіт та що вони на одну ногу. Але ж вона ніяк не може зрозуміти, як чоловік не помітив різного кольору чобіт. Очевидно, що ця “остання краплина”, яка внесла достатність, і примусила жінку звинувачувати чоловіка в неухважності.

Отже, рух від необхідного до достатнього в змісті таких градаційних висловлень становить стилістичний прийом, що дозволяє надати висловленню динамізму, а отже переконливості. Підтвердження думки про використання цих структур як певного стилістичного прийому може також служити їх функціонування як конструкцій експресивного синтаксису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крючков С. Е. О присоединительных связях / С. Е. Крючков // Вопросы синтаксиса современного русского языка – М., 1950. – С. 397-411.
2. Лившиц В. А. Соединительно-присоединительные конструкции в языковом строе публицистических статей А. М. Горького / В. А. Лившиц // Наукові записки Дніпропетровського держ. ун-ту. – Харків, 1958. – Т. 68. – Вип. 16. – С. 66-79.
3. Попова И. А. Сложносочинённое предложение в современном русском языке / И. А. Попова // Вопросы синтаксиса современного русского языка – М., 1950. – С. 355-396.
4. Михлина М. Л. О присоединительных структурах / М. Л. Михлина // Учёные записки Душанбинского пед. ин-та. Филологическая серия. – Душанбе, 1956. – Т. 14. – Вып. 6. – С. 115-133.
5. Шиленко Р. В. К определению класса экспрессивных высказываний / Р. В. Шиленко // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса: Сб. научн. трудов. – Калинин, 1985. – С. 159-166.